

A haza békessége és a nemzet egysége Tolnai (Fabricius) István prédikációjában

Erdős Zoltán

Az 1945 utáni egyháztörténeti kutatás a puritanizmus¹ egyik legmarkánsabb sajátosságának a prédikátorok társadalmi tanítását, a feudalizmus bírálataát tekintette – elegendő Révész Imre és Makkai László máig is nagy hatású munkáira utalni.² Az egyes szerzők állásfoglalásai, a kritika mélysége és a megfogalmazott alternatívák között természetesen jelentős különbségek vannak. A puritán mozgalomhoz kötődő Tolnai F. István radikalizmusa messze elmaradt Tolnai Dali Jánosé vagy akár Martonfalvi Tóth Györgyé mögött, de evvel együtt is figyelemre méltó gondolatokat fogalmazott meg a fejedelmek kötelességeiről és a társadalom harmonikus működéséről.

Tolnai alakja korántsem ismeretlen a kutatás előtt. Életútját – részben egykorú halotti kartája, részben pedig Bod Péter adatai alapján – Szinnyi József és Zoványi Jenő, az orvostörténész Pataki Jenő, legutóbb Luffy Katalin foglalta össze,³ munkáit pedig számos irodalomtörténeti monográfia érinti. Dolgozatom ezekhez az eredményekhez kapcsolódva mindössze arra tesz kísérletet, hogy rekonstruálja egyetlen, nyomtatásban is megjelent prédikációjának gondolatmenetét és elhelyezze azt az 1660-as évek politikai fejleményeinek és társadalomelméleti gondolkodásának közegében.

¹ A puritanizmus korántsem egyértelmű meghatározására pl.: *Luffy Katalin*: „Romlás építőinek fognak nevezetni”. Prédikatori szerepek és alkalmi beszédek az Erdélyi Fejedelemség válsága idején. Debreceni Egyetemi Kiadó, 2015. (Csokonai Könyvtár 56.) (továbbiakban: *Luffy*, 2015.) 54-65. p.

² *Makkai László*: A magyar puritánusok harca a feudalizmus ellen. Akadémiai Kiadó, Bp., 1952.; *Révész Imre*: Társadalmi és politikai eszmék a magyar puritanizmusban. MTA., Bp., 1948. (Értekezések a Filozófiai és Társadalmi Tudományok Köréből, 6/3.)

³ *Luffy Katalin*: Tolnai F. István. In: Magyar művelődéstörténeti lexikon, XII. kötet. Szerk.: Tamás Zsuzsanna. Balassi Kiadó, Bp., 2011. 74-75. p.; *Pataki Jenő*: Az erdélyi orvoslás kultúrtörténetéből. Összeáll.: Gazda István – Perjámosi Sándor. Neumann Kht., Bp., 2004. [<http://mek.oszk.hu/05400/05413/#>] (2020.08.17.); *Szinnyi József*: Magyar írók élete és munkái, XIV. kötet. Honyánszky Viktor, Bp., 1914. 244-245. p.; *Zoványi Jenő*: Magyar protestáns egyháztörténeti lexikon. Szerk.: Ladányi Sándor. Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Bp., 1977. 645. p.; Halotti kartáját kiadta: *Zoványi Jenő*: Egyleveles nyomtatványok s irodalomtörténeti adatok a kolozsvári reformátusok belső templomában. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1895. 1. sz. 84-85. p.

Tolnától Kolozsvárig

Tolnai F. István 1630-ban született Tolnán, Séllyei István bíró fiaként. Tanulmányait szülőföldjén kezdte meg, de a következő években – talán csak maga Tolnai, talán az egész család – úgy döntött, elhagyják a pusztuló mezővárost⁴ és a keleti országrészben kezdenek új életet. Az egykor kiváló iskola ugyan a századforduló háborús veszteségei miatt hanyatlásnak indult, de továbbra is meglévő erdélyi és partiumi kapcsolatai⁵ megteremthették annak intézményes feltételeit, hogy a növendék magasabb iskolában képezhesse tovább magát. Nem lehetetlen, hogy már a család új otthonában született jóval fiatalabb öccse, György, akiről először 1671-72-ben, zilahi rektorsága idején, majd 1679-ben, leydeni disputációjára kapcsán hallunk.⁶

Tolnai, miután elhagyta a Dunántúlt, a Szatmár vármegyei Nagyecsedén, majd Váradon tanult.⁷ Egy ideig Nagyszalontán rektorodott, majd 1655 májusától Patakon folytatta tanulmányait, és ennek végeztével, az év második felében seniori tiszteletet viselt. Tanárai életre szóló hatást gyakoroltak szellemi fejlődésére: Tarpai Szilágyi Andrásról úgy emlékszik meg Németal földön megjelent művében, mint aki először nyitotta meg előtte a logika útját, Buzinkai Mihályt pedig a legnagyobb pataki tudósként említi.⁸

Patakról 1657-ben Tarcalra hívták rektornak,⁹ a következő évben pedig Lorántffy Zsuzsanna támogatásával megkezdte külföldi egyetemi tanulmányait: Utrechtben, Groningenben, majd Franekerben iratkozott be – itt jelent meg két munkája, az özvegy fejedelemszszonynak, illetve Apafi fejedelemnek ajánlva¹⁰ –, 1660 végén Ang-

⁴ *Szakály Ferenc*: A mohácsi csatától a szatmári békekötésig, 1526-1700. In: Tolna mezőváros monográfiája. Szerk.: Glósz József – V. Kápolnás Mária. Tolna, 1992. 91-174. (továbbiakban: *Szakály, 1992.*) 151-159. p.

⁵ *Kathona Géza*: Fejezetek a török hódoltsági reformáció történetéből. Akadémiai, Bp., 1974. (Humanizmus és reformáció, 4.) 19-31. p.; *Szakály, 1992.* 158. p.

⁶ RMK III. 2990.

⁷ A váradi iskolára: *Csernák Béla*: A református egyház Nagyváradon. Királyhágómelléki Református Egyházkerület, Nagyvárad, 1992. 164-170., 232-242. p.

⁸ *Bartók István*: „Sokkal magyarabbúl szólhatnánk és írhatnánk”. Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1630-1700 között. Akadémiai Kiadó – Universitas, Bp., 1998. (Irodalomtudomány és kritika) (továbbiakban: *Bartók, 1998.*) 89. p.

⁹ A tarcali iskolára: *Dienes Dénes*: Minthogy immár schola mestert tartanak... Református iskolák Felső-Magyarországon, 1596-1672. Sárospatak, 2000. (Acta Patakina, IV.) 275-286. p.

¹⁰ *Λυχνος λογικος ad usum singulorum Inventionis locorum, manu quasi Tironem deducens, duplici discursu absolutus...* Franeker, 1659. (RMK

liában is megfordult. Ezekben az években latin üdvözlő verseket írt diáktársaihoz, Nadányi Jánoshoz, Szendrei Ferenchez és nem sokkal később Jászberényi Pálhoz.¹¹ Az ő *Lükhnosz logikosz* című munkájához ugyanekkor Nadányi és Szendrei mellett Martonfalvi Tóth György, Debreceni P. János, Enyedi Gáspár és Técsi Joó Miklós írt üdvözlő verset.¹²

Tolnai 1662-ben tért vissza Erdélybe, kézdivásárhelyi lelkész-ként helyezkedett el, nem sokkal később pedig a kézdi egyházmegye esperesévé választották. Ebben a minőségében mondta el a radnóti fejedelmi udvarban, Apafi és több más főrangú úr jelenlétében a *Haza Bekesege, Avagy Egyenes Ösveny* című prédikációját, ami a következő évben Szebenben nyomtatásban is megjelent.¹³

1665 júniusától kezdve Kolozsvárott működött tanárként. Népszerűségére jellemző, hogy bár a fejedelem lelkész-ként Székelyudvarhelyre akarta helyezni, a diákság kérésére – és Teleki Mihály közbenjárásával – mégis meghagyta tanári állásában.¹⁴ Tanári működéséhez két szisztematikus teológiai munka kapcsolódik. 1679-ben polemikus művet jelentetett meg *Igaz keresztyéni és apostoli tudomány s` vallás utára vezető (...)* *kalauz* címmel, melyben nem kevesebbet, mint a teljes katolikus tanrendszer bírálatát tűzte ki célul.¹⁵ A monumentális összegző mű már címében is Pázmány *Kalauz*ára utalt, arra kívánt méltó feleletet adni: az első három rész az úrvacsora-tannal foglalko-

III. 2057); *Disputatio Theol. Exegetica Ad Cap. I. Medullae Amesianae...* Franeker, 1662. (RMK III. 2160)

¹¹ RMK III. 2024, 2026, 2164.

¹² RMK III. 2057.; *Bartók*, 1998. 93. p.; A diáktársak közti kapcsolat még évekig fennmaradt, legalábbis erre utal, hogy Debreceni P. János 1663-ban megjelent logikatankönyvét Tolnainak ajánlotta. RMNy 3075a.

¹³ Az igen röviden és általánosan megfogalmazott ajánlás Apafi hat főrangú tisztviselőjének és udvari emberének, Béli Pál főgenerálisnak, Kun István hunyadi és zarándi főispánnak, Basa Tamás tanácsúrnak, Belényesi Ferenc brassói főharmincadosnak, Ghilányi Gergelynek és Csepregi Turkovits Mihálynak szól. *Tolnai F. István: Haza bekesege, avagy egyenes ösveny...* Szenci Ábrahám, Szeben, 1664. (RMK I. 1017 = RMNy 3182) (továbbiakban: *Tolnai*, 1664.) A2r-A2v. p.

¹⁴ Az ügyre és Tolnai további kolozsvári tevékenységére részletesebben: *Herepei János: Apáczai és kortársai*. Szerk.: Keserű Bálint. Bp. – Szeged, 1966. (Adattár a XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, II.) (továbbiakban: *Herepei*, 1966.) 308-309. p.; *Sámuel Aladár: Búcsúztató* Bocskay István fölött. (Írta Tolnai S. István [!]). In: *Protestáns Szemle*, 1899. 10. sz. 614-623. (továbbiakban: *Sámuel*, 1899.) 615-616. p.

¹⁵ *Tolnai F. István: Igaz keresztyéni és apostoli tudomány s` vallás utára vezető és az el-tévelyedéstről jó utban hozó kalauz*. Veresegyházi Szentyel Mihály, Kolozsvár, 1679. (RMK I. 1236) (továbbiakban: *Tolnai*, 1679.)

zik, a negyedik pedig a református hit régiségét és a katolikus tanok újításait bizonyítja a rendszeres teológia kérdései (pl. a Szentírás kanonikus könyvei, a megigazulás, a szentségek és a tisztítótűz tana) kapcsán. A következő évben Tolnai egy tankönyvet adott közre, melyben a Ramus és Amesius által kidolgozott dialektika összefoglalását nyújtja.¹⁶ Tervezte, hogy könyvet ír a metafizika tudományok közötti szerepeltetése ellen, ez a mű azonban végül nem készült el.

Kisebb munkái közül meg kell említeni az 1671-ben Komáromi Csipkés György művéhez írt magyar nyelvű üdvözlő versét,¹⁷ valamint kolozsvári tanártársa, Porcsalmi András és Szatmárnémeti Mihály halálára írt gyászverseit.¹⁸ Ezek a költemények a tudóstársaknak, elhunyt kollégáknak szóló gesztusként értékelhetőek, politikai jelentősége volt viszont a Bocskai István zempléni főispán temetésére írt búcsúztatónak, mely a *Szomorú halotti pompa* című kötetben is szerepelt.¹⁹ A búcsúztatott személy a bujdosók vezetőjeként jelentős szerepet játszott a Habsburg-ellenes küzdelmekben, és a kötet hat szerzője közül is négyen az 1671-ben megerősödött felső-magyarországi ellenreformáció miatt kényszerültek menekülésre.²⁰ Maga Tolnai tehát a „testi-lelki szabadságért” hadakozó bujdosók mellett foglalt állást, a Habsburg-ellenes politikai irányvonal mellett állt ki.

Bár elsősorban tanárként dolgozott, orvosként is számon tartották: szaktudását igénybe vették a fejedelmi udvarban, ahogy Bánffy Dénes és Bethlen Miklós is hívta nagybeteg gyermekéhez.²¹ Tanári működését csak két évtized múltán, 1685-ben cserélte fel a kolozsvári lelkészességgel, majd 1689-ben a kolozskalotai egyházmegye esperesi posztjával. Ezt a pozíciót azonban nem sokáig tölthette be, 1690 már-

¹⁶ *Demonstratio Compendiosa Dialecticae verae...* Veresegyházi Szentyel Mihály, Kolozsvár, 1680. (RMK II. 1467); *Bartók*, 1998. 93-94. p.

¹⁷ Kritikai kiadása: Régi magyar költők tára, XVII. század. 10. Az 1660-as évek költészete (1661-1671). S.a.r.: *Varga Imre*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1981. (továbbiakban: *Varga*, 1981.) 554-555. p.

¹⁸ *Görög Ferenc*: Egyleveles nyomtatványok. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1901. 1. sz. 91-92. p.

¹⁹ *Tolnai F. István*: Búcsúztató versek. In: *Szomorú Halotti Pompa*, melyly, az Néhai Tekintetes, Méltóságos és Nagyságos Bocskai Istvannak ... meg-hidgedett Teste felett, ugyan Kolosvárt az Ház előtt és a' Reformatusok Templomában siralmason celebráltatott. Veresegyházi Szentyel Mihály, Kolozsvár, [1674.] (RMK I. 1164) (továbbiakban: *Tolnai*, 1674.) N4v-O3v.; Kéziratos változatból közzétette: *Sámuel*, 1899. 617-623. p.; Kritikai kiadása: *Varga*, 1981. 555-561. p.

²⁰ *Imre Mihály*: Nemzeti önszemlélet és politikai publicisztika formálódása egy 1674-es prédikációskötetben. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1987-88. 1-2. sz. 25-26. p.

²¹ *Herepei*, 1966. 626. p.

ciusában elhunyt. Könyveinek nagy részét, így a korszerű teológiai és filozófiai irodalmak mellett a különösen értékes orvosi könyveket is, az udvarhelyi kollégium vásárolta meg, megalapozva az intézmény könyvtárát.²²

A „haza békessége” és a „szép megegyezés”

A *Haza Békessége* címet viselő prédikáció szerkezete alapjaiban nem tér el a puritán homiletikai modelltől,²³ bár Tolnai a címlapon jelzi, hogy a szöveget bővítette az elhangzottakhoz képest. A textust és annak rövid magyarázatát a *Summaja* és a *Czellya* követi, majd a részekre osztás és a tanulság megfogalmazása következik. Ezután tér rá Tolnai a prédikáció tényleges gondolatmenetére: kiindulópontként három ok szolgál, majd a tulajdonképpeni tanítást az oktató haszonban fejti ki. Alighanem ezt a szerkezeti elemet bővítette legnagyobb mértékben, olyannyira, hogy muszáj volt két tipográfiailag is elkülönített, de valójában három további alegységet kialakítani az *Oldalunkban Lévő ösztönökről* szóló, az *Utak Es Modok* lajstromát tartalmazó, valamint a haza javának előmozdításával szemben álló akadályokat bemutató fejtegetésekből. A prédikáció egy fél mondatos, tipográfiailag nem jelölt berekesztéssel zárul.

A szöveg nagyon világos tagolású, alighanem élő beszédben is remekül követhető volt. Belső kohézióját az is erősíti, hogy két motívum bűvópatakként minden szerkezeti egységben fel-felbukkan. Egyrészt Tolnai fokozatosan bontja ki a textus magyarázatát, Nehemiás nagyon is aktuális példájának egy-egy vonatkozását. A párhuzam, amelyet avval is kiemel, hogy a bibliai szövegben szereplő helytartót következetesen fejedelemnek nevezi, egyértelműen Apafi legitimációját szolgálta.²⁴ Másrészt vissza-visszatér az organikus állam- és tár-

²² A könyvanyag összetételére, hatására: *Jakó Zsigmond: Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez. Kriterion, Bukarest, 1976.*

221. p.; A könyvjegyzéket közli: Erdélyi könyvesházak, II. Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyenyed, Szászváros, Székelyudvarhely. Szerk.: *Monok István*. Scriptum Kft., Szeged, 1991. (Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 16/2.) 203-205. p.

²³ *Medgyesi Pál*: Doce nos orare, quin et praedicare etc. az az Imadkozásra és Praedicatio írásra s-tételre, és a'nak meg-tanulására való mesterséges tablak. Bártfa, 1650. (RMK I. 832) 85-93., 102-106. p.

²⁴ Míg 1663-64 folyamán még az szolgálta Apafi legitimációját, hogy a török függőség vállalhatóságát és hasznosságát támasztotta alá bibliai párhuzammal, a hangsúlyok a következő tíz év folyamán jócskán megváltoztak. Bocskai István búcsúztató versében már azt emeli ki Tolnai, hogy egyrészt a fejedelem lecsendesítette a „pogány nemzetec sokszori haragját”, másrészt pedig menedéket nyújtott az „Austriai kegyetlenkedő Sas” áldozatainak, köztük magának Bocskainak. *Tolnai*, 1674. N4v-O1v.

sadalomszemlélet, amelyet Tolnai egy-egy érv alátámasztására használ, és amelyet könnyen össze tud kapcsolni a textus kifejtésével.

A textushoz kapcsolódóan Tolnai két összefüggésre helyezte a hangsúlyt. Nehemiás a babiloni fogság vészterhes korszakának lezárultával a perzsa királytól kapott engedélyt és segítséget Jeruzsálem újjáépítéséhez: „Az Ur Isten igyefogyott népén irgalmasságának gazdagsága szerént könyörülvén, Artaxerxes Királynak szivét, meg-keseredett Néhemiáshoz hajtya”.²⁵ A párhuzam világos: Apafi szintén egy zűrzavaros időszak után vette át a kormányzást, szintén egy külső, pogány hatalom jóvoltából, és kezdhette meg a reményteli újjáépítést. Ahogy Tolnai még többször kiemeli, a perzsa király – illetve Erdély jelenében a török szultán – jóindulata az isteni kegyelem eszközeként értelmezhető.

Másodszor arra utal Tolnai, hogy Nehemiás a kezdet kezdetén tanácskozást tartott a zsidókkal, és közösen határoztak Jeruzsálem újjáépítéséről. A tanácskozás részletes leírása a fejedelem és a nép egységének, közös akaratának kiemelését szolgálja: „(1) Előnkben adatik itt sok sziveknek és lelkeknek e' jo dologban eg'gyé-lételek és meg-eg'gyezések. Mondának: Kellyünk-fel és építsük-meg. (2) Egy-más nogatása, serkengetése, melly az egygyességből származott: Kellyünk-fel és építsük-meg. (3) A' czél: Epítsük-meg, tudniillik, Jerusalemet. (4) Egymás bátorítása, vigasztalása és intése, hogy jo reménységben lennének: Es meg-erössíték, ugymond, magokat e' joban.”²⁶ Tolnai itt előlegezi meg azt az organikus közösség szemléletet, ami a továbbiakban a szöveg egyik szervező elve lesz.

A társadalom és az állam organikus leírása nem ritka a kor politikai műveiben, és hasonlóan gyakoriak az organikus nemzet-metáforák is.²⁷ Medgyesi Pálnál a közösség emberi testhez hasonlítása az együttérzés és szolidaritás kihangsúlyozását szolgálja. Az 1657 júniusában elmondott prédikációjában a lengyel betörés áldozataira utalva szólította fel a hallgatóit: „Szánakodjál azért s-a' lelked annyira meg essek rajtok, hogy ugyan meg betegedjék az. () Ezt kívánja a' testnek es a'ban a' tagoknak hasonlatossága-is: Ha egyik tag szenved, ugy mond azon Apostol, egész mind a' tagok egyetemben bánkodnak. ()

²⁵ Tolnai, 1664. 5. p.

²⁶ Tolnai, 1664. 6. p.

²⁷ R. Várkonyi Ágnes: Politikai elmélet – politikai gyakorlat. In: *Irodalom-történet*, 1981. 2. sz. 409. p.; Medgyesi Pál nemzet-metáforái: *Luffy*, 2015. 205-215. p.; A kis és a nagy világ, a mikro- és makro-szintek analógiája feltűnt Verénczi Ferencnél is: *Luffy Katalin*: „A' kik életekkel, erkölcsökkel építenek és tanítanak”: Puritán elvárások az 1660-1668 közötti alkalmi beszédekben. In: *Kegyesség, kultusz, távolítás. Irodalomtudományi tanulmányok*. Szerk.: Gábor Csilla – Selyem Zsuzsa. Scientia Kiadó, Kolozsvár, 2002. (Sapientia könyvek) 66. p.

*segelleni-is tartozunk nyomorodott szegény édes hununkat csontunkat...*²⁸ Czeglédi István a közjó elsőbbségét támasztja alá a test és a tagok hasonlatával: „*Minden Magános-Embernek meg-maradása, bé-rekeztetett a' közönséges joban. Az Emberben, valamely Elettartó Rész, Fű, vagy Szív, ha gonoszul vagyon, az egész Test nyögh akkor...*”²⁹ Tolnai gondolatmenetének újdonsága, hogy kortársaihoz képest jóval módszeresebben aknázza ki az organikus szemléletben rejlő mozgósító erőt és kritikai potenciált.

Ennek az organikus szemléletnek igen alapos kidolgozását az *Oka*iban végzi el Tolnai: három különböző vetületét mutatja be rész és egész, tag és test, egyes ember és haza kapcsolódásának. Ez az összefüggés először is a működést tekintve az egymás közti relációk, visszahatások révén áll fenn. Az egyéni cselekedet hatása egy kört ír le a közösség felé, majd vissza az egyénekhez és magához a cselekvőhöz: „*a' mi jot egymással cselekesznek-is, szt az egészszel-is cselekeszik, a'menyiben az a' tag az egészben vagyon, avagy az egésznek része. Es mivel magok-is az egészben, mint tagok, attyokfiaival eg'gyütt vadnak, tehát ugyan azont magokért-is mivelik.*” Ostobaság tehát a magánérdekek követése, hiszen avval az ember végső soron saját magát károsítja meg.³⁰ „*Ha azért magunkat [a haza] szolgálattyátul, és szíves mellette való forgolodástul meg-vonszuk, magános javunkat tévén fel, csak javát és csöcsit szívjuk és szopjuk, Hazánkon erőszakot tészünk, a' mi övé, az az, magunkat, tőle erőszakkal el-vévén.*”³¹ Elsősorban nem a közös hazát érő anyagi veszteségre, a javak elherdálására utal Tolnai: a legfőbb veszteség szerinte az, hogy a magánérdekek követése miatt a haza egy-egy tagját veszíti el; a lényegi mozzanat itt is az egyén és a közösség szerves kapcsolódása.

Másodsor az eredet is egységet képez egyén és közösség között: mivel közvetlenül a hazának – végső soron persze Isten kegyelmének – köszönhetjük személyünket és javainkat, adósak is vagyunk neki annak arányában, amennyit kaptunk tőle akár a belső, lelki javakból, akár a külső javakból. Ez utóbbiak némelyike – így az előkelő származás, a jó neveltetés, az uraság és méltóság – főként a nemesek

²⁸ *Medgyesi Pál: Igaz Magyar-Nep Negyedik Jajja.* In: Sok Jajjokban, s' bánatos szível ejtett könyhullatásokban merült, és feneklett, szegény igaz Magyaroknak, egy-néhány keserő Siralmi. Rosnyai János, Sárospatak, 1658. (RMK I. 934 = RMNy 2796) (továbbiakban: *Medgyesi*, 1658.) 13-15. p.

²⁹ *Czeglédi István:* Ama ritka példájú, s-a pogányt természet szerént gyűlölő keresztyének között dicsőséges emlekezetet érdemlet (...) II. Rakoci Györgynek (...) el-alvásának megh-említése, s-testének földben tétele felet lött Praedicatio. Severinus Marcus, Kassa 1661. (RMK. I. 974 = RMNy 2970) (továbbiakban: *Czeglédi*, 1661.) E3r.

³⁰ *Tolnai*, 1664. 8. p.

³¹ *Tolnai*, 1664. 8. p.

osztályrésze, így joggal hangzik el a figyelmeztetés: „*Urak és Nemessek, itt tapogatva járjatok, mivel ezek közzül némellyekben a' szegény kösségnél többet vettetek, azért náloknál arra nézve Hazátoknak többel-is tartoztok.*”³²

Harmadik vonatkozásként Tolnai a kis világ és a nagy világ analógiáját dolgozza ki: „*vagyon az emberben egész Ország*”, az egyes lelki képességek, érzékek és testrészek az állam egy-egy tisztviselőjének, a társadalom egy-egy rendjének felelnek meg. Így például fejedelem testesíti meg az akaratot, a kancellár a lelkiismeretet, két generális a szeretet és a harag, a „*Sereg vitézek*” pedig a kezek, lábak, fogak, has és gyomor. Egyik képesség vagy testrész sem cselekedhet a test egészének érdekével szemben: „*mindnyájan Fejedelmekhez hűségesek, engedelmesek; az egészséges meg-ért elméjű emberben az Akarat ellen egy tag-is meg nem már motzanni. (...) Az Akarat tanácsot gyűjt ottan, és egy szível, senki magános hasznát nem nézván, a' mit az Egésznek javára és meg-maradására szolgálni látnak, végeznek.*” A már felvetett gondolatot folytatja Tolnai: a közös akarat abszolút elsőbbséget élvez, a magánérdekek emögött teljesen háttérbe szorulnak. A társadalom organikus egységét emeli ki az is, hogy Tolnai felfogásában a hierarchia egészen súlytalanává válik – annál is inkább, hiszen itt nem az emberek egymáshoz viszonyított helyzetéről van szó, hanem az egyes embert a hazához fűző személyes viszonyról. Ebben a rendszerben a funkciók és státuszok mindegyike létfontosságú, ahogy a test, úgy a társadalom sem működhet egészségesen, ha egyiket-másikat kiemeljük vagy elnyomjuk: „*Nincsen itt semmi egymásra való irigység, nincsen háborgás, hanem szép meg-eg'gyezés: egymás előmenetelin öröm, egymás nyavalyáján szomorúság.*”³³ A tényleges hierarchiából mindössze a fejedelem megkérdőjelezhetetlen vezető szerepe, a haza több adományában részesült nemesek és a több talentummal, nagyobb tehetséggel megáldottak fokozottabb felelőssége marad meg Tolnai rendszerében.

Miután bemutatta a társadalom organikus felépítését és működését, a prédikáció legterjedelmesebb és legjobban kidolgozott részében Tolnai az aktuális viszonyokat taglalja és a konkrét tennivalókból állít össze agendát. Ahogyan a mű kezdetén jelezte, azt az utat kívánja megmutatni, „*Mely minden igaz Haza fiát, kiváltképpen a' nagy rendeket, mind Hazájok békeségének meg-szerzésére és meg-marasztá-*

³² Tolnai, 1664. 10. p.

³³ Tolnai, 1664. 12. p.; Hasonló gondolat, az egyes hivatalok alá-fölé rendeltetésének elutasítása felbukkan Diószegi Kis István és Medgyesi Pál munkáiban is: *Molnár Attila Károly: A „protestáns etika” Magyarországon.* Ethnica, Debrecen, 1994. (továbbiakban: *Molnár*, 1994.) 57-58. p.

sára; mind peniglen Istennek Hazájokban le-telepedett lelki Sionának meg-romladozott és fel-égetett kőfalainak fel-építésére, vezérel.”³⁴

Mindenekelőtt az *Oldalunkban Lévvő Ösztönök*, az erdélyiek körében leginkább elharapódzott emberi gyengeségek bírálataát végzi el. Mind a hamis sáfárság, azaz a lelki és testi javakkal való visszaélés, mind a test kívánságainak burjánzása elsősorban a nemesekre jellemző, ezért nem meglepő, hogy itt hangzik el velük szemben a legélesebb bírálat és figyelmeztetés: „*Ha Nemességtekkel, mellyet az Úr Hazátok oltalmazására bizott reátok, gonoszul éltek, és atyátokfainak mod nélkül kegyetlenkedtek, és csak hasatoknak szolgáltok, hallyátok-meg az Urnak példa beszédét, és bocsássátok szivetekben annak erejét, szent Luk. 12. v. 42. 45. 46.*”³⁵ A szegény községről ugyanakkor részvétellel és elismeréssel beszél: „*sokszor a' szegény műveseknek a' száraz kenyérből és közönséges ételből sokkal több gyönyörűségek származik, hogy nem efféléknek a' fris uri ételekből. (...) a' szegény embereknek nagyobb részént testek egészségeseb, erőseb, álmok édeseseb, ételi kívánságok nagyobb, ételek és italok job izű, és elméjük csendeseb, sőt életek-is gyakorta hosszab...*”³⁶

Ezek után, az *Utak Es Modok* című részben tér rá a tulajdonképeni kérdésre: 15 (valójában eggyel kevesebb) pontban sorolja fel, mit kell tenni a haza, a magyarság és az egyház újjáépítése érdekében. A pontok nem szigorú logikai sorrendben követik egymást, hanem – az előszóbeli előadás sajátosságait örizve – egy asszociatív láncba rendeződnek.

Elsőként – visszatérve Nehemiás példájához – (1) arra emlékezteti a fejedelmet, hogy mindenekelőtt a helyzet tényszerű feltárására van szükség. A biblikus mitizáció eszközt használva utal Apafi tatár rabságára, majd rákérdez, hogy áll a gondjaira bízott magyarság és kereszténység ügye. Maga adja meg a feleletet, hangsúlyozottan jelen időben: „*nagy nyomoruságban és gyalázatban vagyom*”, vagyis az elmúlt évek kártételei még koránt sincsenek helyreállítva.³⁷

A fejedelmet, tanácsurakat és nemeseket a népe sorsa felett síró Nehemiáshoz (Neh. 1,4) hasonlítja, és (2) arra inti őket, hogy „*ilyen forro buzgo szerelem édes Véretekhez és Istenek dicsőségéhez légyen ti bennetek-is*”.³⁸ Az uralkodóhoz és a rendekhez intézett felszólítás egészen hasonló Medgyesi Pál megfogalmazásához, amikor 1657 júniusában a szenvedők, fogságba esettek és meghaltak sorsa

³⁴ Tolnai, 1664. címlap

³⁵ Tolnai, 1664. 13. p.

³⁶ Tolnai, 1664. 14. p.

³⁷ Tolnai, 1664. 15-16. p.; Vö.: *Fazakas Gergely Tamás*: Siralmas imádság és nemzeti önszemlélet. Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012. (Csokonai Könyvtár, 50.) (továbbiakban: *Fazakas*, 2012.) 271-272. p.

³⁸ Tolnai, 1664. 16. p.

feletti szánakozásra és az értük való könyörgésre intett. Tolnai hasonlóképpen az „*essék-meg szívetek*” felszólítás halmozása, fokozása csúcspontján lamentációs sírást vár a hallgatóitól.³⁹ Nem elegendő azonban a megindultság, ezt (3) őszinte bűnvallásnak és könyörgésnek kell követnie.⁴⁰

A reálpolitika területére érve (4) szükség van az ország javának előmozdításához kellő eszközök megkeresésére, a kedvező alkalmak kihasználására. Nem meglepő, hogy itt elsősorban – a textus magyarázatában és részeiben felvetett gondolatot tovább vezetve – a szultán jóindulatának biztosításáról van szó, több példázattal alátámasztva a török függőség fenntartását. A hosszas fejtegetést alighanem a jócskán megemelt portai adó és a hadisarc beszolgáltatása,⁴¹ valamint a Királyság ellen készülő hadjáratban való részvétel kérdése⁴² indokolta – bár Tolnai nem nevesíti ezeket a problémákat –, amik az adott körülmények között Apafi legitimitációját is komolyan megkérdőjelezhették. Tolnai érvelése lényegében nem mutat túl a törökös párt régóta alkalmazott érvkészletén: „*ha Istenünknek tetszik, hogy ideig bűneinkért idegenek uralkodgyanak rajtunk, miért nem szenvednök-el?*”⁴³ A külpolitikánál maradván (5) Tolnai – a sorok között bírálva II. Rákóczi Györgyöt – a szomszédos nemzetekkel ápolt jó viszony fenntartása mellett foglal állást.⁴⁴ Szintén külpolitikai vonatkozásban figyelmeztet később (14) az előrelátás fontosságára: béke idején is gondolni kell a háborúra, minden eshetőségre fel kell készülni.⁴⁵

A kormányzás és a belpolitika terén Tolnai előbb (6) történeti példákkal int az önérdéküket leső, rossz tanácsadók elkerülésére,⁴⁶

³⁹ Fazakas, 2012. 185-186. p.

⁴⁰ Tolnai, 1664. 17. p.

⁴¹ Erdélyi országgyűlési emlékek. Tizenharmadik kötet (1661-1664). Szerk.: Szilágyi Sándor. Magyar Tudományos Akadémia, Bp., 1888. (Magyar Történelmi Emlékek. Harmadik osztály: Országgyűlési emlékek) (továbbiakban: Szilágyi, 1888.) 11-37. p.

⁴² A készülő hadmozdulatokról a fejedelem már áprilisban tudomást szerzett: a Porta és a havasalföldi vajda követe is tájékoztatta arról, hogy a tatár, moldvai és havasalföldi csapatok Erdélyen keresztül vonulnak majd a császár ellen. Apafi éppen június 3-án és 8-án fogadta a havasalföldi és a moldvai vajda követét, talán a csapatok rendezett átvonulásáról is tárgyaltak ekkor. A fejedelmet hadba szólító parancs viszont csak június 17-én érkezett meg az udvarba, így arra Tolnai még nem reflektálhatott. Szilágyi, 1888. 39-40. p.; Tóth Ernő: I. és II. Apafi Mihály naplója az 1632-1694. évekről. Első közlemény. In: Erdélyi Múzeum, 1900. 2. sz. 87. p.

⁴³ Tolnai, 1664. 18. p.

⁴⁴ Tolnai, 1664. 19. p.

⁴⁵ Tolnai, 1664. 23-24. p.

⁴⁶ Tolnai, 1664. 19. p.

majd (7) az egyesség és az egységes akarat fontosságát emeli ki, (8) és – visszacsatolva a prédikáció textusára – a tanácskozás jelentőségére figyelmeztet az országos ügyekben.⁴⁷ Ehhez kapcsolódóan később (12) a hízélgéssel szemben az országos ügyekben az igazság kíméletlen kimondását javasolja.⁴⁸ Jóval konkrétabb és egyben kritikai éllel is bíró tanács, hogy (11) „*az igazságnak ki-szolgáltatása személy válogatás nélkül uralkodgyék Országokban*”. A bírálat ismét a nemességre irányul: bár Tolnai – talán pusztán retorikai célból – fenntartja a nemesség kiválóságának fikcióját, tisztában van a visszaélésekkel: „*Nem tudgyátoké hogy a' köz nép előtt tükörök vadtok, a' mint magatokat viselitek, magokat hozzátok alkalmaztatni készek (...) Jaj hát tinétek ha botránkozásokra valo életet éltek*”⁴⁹ – szól a fenyegetés a szerepüknek, kiemelt társadalmi helyzetüknek megfelelni nem tudó nemeseknek.

Az egyházi ügyekben Tolnai elsőként (9) a szabadság helyes felfogására int: „*Szabadságtoknak helybe álltatását nem a' tetején, hanem a' fundamentumán kezdjétek. (...) Funadementumot pedig ne fővenyen, hanem kőszálon építsetek.*”⁵⁰ Ez az obskúrus tanács alighanem a világi jogrendnek a Szentírás tekintélye alá vonásáról szól, Tolnai ugyanis súlyos eltévelyedésnek és az isteni büntetés okának látta, ha a világi törvények eltérnek a Szentírástól.⁵¹ Ehhez kapcsolódóan külön pontban (10) javasolja, hogy a vallásügyekben ne a megszokás vagy az üres tekintélytisztélet legyen a meghatározó,⁵² hanem az igazság őszinte kutatása.

Végül (13) az oktatás támogatására int Tolnai, hiszen az iskolákban kinevelt értelmiség és képzett politikai elit nélkül nem működik megfelelően a társadalom. „*Hazánk békesége függ a' jo, tudos, értelmes, tanácsos Fejedelmektül, Uraktul, és körülöttök forgo bölcs szolgálktul, mint egy egy oszlopoktul. De ezek nem különben mint valami gyönyörűsége és kies veteményes kertben a' virágok, a' Scholákban*

⁴⁷ Tolnai, 1664. 19-20. p.

⁴⁸ Tolnai, 1664. 22. p.; Vö.: Báthori Mihály szerint a fejedelmek öt legnagyobb hibája a kegyetlenség, a méltatlan bosszúságtétel, a tudós tanácsosok megvetése, helyettük tudatlanok és hízélgedők felemelése, és végül az Isten tanításának, tanítóinak meg nem becsülése. *Báthori Mihály: Hangos trombita, az az Ollyan Predikaciok, mellyekben Erdely és Magyar ország romlásának és pusztulásának okait a' Szász Meggyesi Gyűlésben, az ország Harom Nemzetből valo fő fő Rendei előtt közönséges helyen predikállott es ki jelentet... Karancsi György, Debrecen, 1664. (RMK I. 1010 = RMNy 3141) (továbbiakban: Báthori, 1664.) 2-4. p.*

⁴⁹ Tolnai, 1664. 21-22. p.

⁵⁰ Tolnai, 1664. 20. p.

⁵¹ Tolnai, 1664. 26. p.

⁵² Tolnai, 1664. 21. p.

avagy Collegiumokban nevedeknek...” Az iskola az a forrás, ahonnan a négy paradicsomi folyamhoz hasonlóan a négy tudástípus, az értelmesség, a tudomány, a bölcsesség és az eszeség kiárad. Márpedig a török és tatár dúlás során az iskolák egy része elpusztult, más része hanyatlásnak indult,⁵³ így ebben a helyzetben különös gondot kell fordítani az iskolák támogatására. A gondolat szervesen illeszkedik a puritanizmus művelődési programjához. Korábban Mikolai Hegedűs János és Apáczai is élesen kikelt a tudatlanság – az anyanyelvű iskolák és a nyomdák elhanyagolása, a mesterségek meg nem becsülése – ellen.⁵⁴ Báthori Mihály az Isten elleni bűnök, Miskolczi Szenczi János pedig a nemzeti hanyatlás origójának tekintette a tudatlanságot,⁵⁵ amelyből a tudomány pártolása, iskolák alapítása jelenthetné a kilábalást.

Az *Utak Es Modok* utolsó, 15. pontja valójában egy új szerkezeti egységként értelmezhető: azt a hat akadályt mutatja be, „*mellyek édes Hazátoknak javának előmozdításában meg-gátolhatnak*”.⁵⁶ Tolnai itt egy sajátos, leegyszerűsített bűnkatalógust állít össze. Técsi Joó Miklós imádságaiban három helyen is szerepel a bűnök felsorolása,⁵⁷ prédikációiban pedig Medgyesi Pál hosszasan fejtegette,⁵⁸ majd Báthori Mihály bonyolult rendszerbe foglalta a nemzeti bűnöket,⁵⁹ Tolnainál elegendőnek bizonyult a hat legfőbb bűn pusztá egymás mellé rendelése.⁶⁰

⁵³ Tolnai, 1664. 16. p.

⁵⁴ Mikolai Hegedűs János: Az mennyei igazságnak tüzes oszlopa. In: Magyar gondolkodók, 17. század. Vál., a szöveget gond., jegyz.: Tarnóc Márton. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., [1979.] (Magyar remekírók) 529-534. p.; Apáczai Csere János: A bölcsesség tanulásáról. In: Tarnóc, 1979. 618-619. p.

⁵⁵ Luffy, 2015. 86., 102-111. p.

⁵⁶ Tolnai, 1664. 24. p.

⁵⁷ Fazakas Gergely Tamás: Bűnös-e a fejedelem? Imádságok és versek a Rákóczi-propaganda határain. In: Szerencsének elegyes forgása. II. Rákóczi György és kora. Szerk.: Kármán Gábor – Szabó András Péter. L'Harmattan – Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 2009. 438-439. p.

⁵⁸ Medgyesi, 1658. 16-21. p.

⁵⁹ Báthori, 1664. 13-20. p.; Luffy, 2015. 184-187. p.; A bűnkatalógusok tipológiája: Luffy, 2015. 75-77. p.

⁶⁰ Itt érdemes röviden utalni Tolnai némileg meglepő bűn-fogalmára: sem az „*Oldalunkban Lévo ösztönök*”, sem a boldogulás hat gátja nem teológiai értelemben vett bűnökként aposztrofálódik, hanem a természeti törvény megsértéseként, vagy – mégoly siralmas következményekkel járó – gyakorlati problémákként. Ez annál is inkább különös, hiszen későbbi teológiai munkájában Tolnai már a kálvinista bűn-fogalom szigorú értelmezése mellett tört lándzsát. Tolnai, 1679. 682-696. p.

Első akadályként, igen hangsúlyosan, három és fél oldal terjedelemben a tudatlanságot említi és bírálja Tolnai. Némileg meglepő a gondolatmenetben, hogy kortársaival ellentétben a műveletlenség kérdését ezen a ponton a vallási előírások hiányos ismeretére, valamint a Biblia és a világi törvények helytelen viszonyára szűkíti le. A tudatlanságot, ami számtalan bűn és visszásság szülő oka, a Szentírás tekintélyének helyreállításával lehet megszüntetni: „*ültessük a' felső székben a' Szent Írást, ülljön lábainak sámolý széke előtt Országunk Articulusa és Decretuma, és hogy mindenekben tőle halgasson, reá szorgalmatossan vigyázzunk...*”⁶¹

Ami viszont a világi jogot illeti, a nemesség elzárkózásával, a rendi jogok védelmével és minden idegen hatás *ab ovo* elutasításával szemben a nyitás fontosságát hangsúlyozza. Hasznos lehet megismerni más népek jogrendjét, ahonnan alapelvek, bevált gyakorlatok emelhetőek át a hazai jogba. Ehhez elengedhetetlen a külföldi iskolák látogatása: „*A' ti fiaitok, mint valami méhetskék Hazátok kosarából az idegen az idegen Országoknak virágira ki-repűlni, és Hazátok javára s' előmozdítására rakott erővel vissza térni, ne restellyenek*” – tanácsolja a németalföldi és angliai egyetemekről nemrég hazatért Tolnai. „*Szép dolog Nemesi és Uri ágból születeteni, de szepeb azt virtussal meg-ékesíteni*”⁶² – a régi közhely itt új tartalommal telítődik: a *virtus* ebben a szövegösszefüggésben a tudást és a széles látókört jelenti.

A további öt akadályt a helytelen, eltúlzott önszeretet és a magánérdek követése, az önhittség, a tisztességkívánás, az irigység és a gyűlölködés jelenti. Tolnai itt alig gyarapítja új megközelítéssel, érvvel vagy példával a nemzeti karakterről és bűnökről szóló diskurzust, fontos azonban kiemelni, hogy mindvégig fel-felbukkan a rá jellemző organikus szemléletmód és a nemesség bírálata. Az irigység kapcsán például kiáll amellett, hogy a haza érdekében a nem nemesi származású értelmiségieket is érvényesüléshez kell segíteni: „*Ha Országtok javára és elő-mozdítására alkalmas tanácsot az alsob renden lévő szép ételmű személyek találának adni, avagy Hazátok őrizésében jo lélekkal fognak törekedni, ne irigyellyétek, sőt tehetségtek szerint elő-segellyétek.*”⁶³

⁶¹ Tolnai, 1664. 27. p.

⁶² Tolnai, 1664. 27-28. p.; Vö.: „*Szép dolog e' Világ előtt a' Külső Nemesség, Magyar Keresztvények! de Isten előtt im a' belső kedves...*” Czeglédi István: A jo emlékezetű; igyenes lelki-isméretű; Néhai Nemzetes Vdvarhelyi György Vramnak... Severinus Marcus, Kassa, 1662. (RMK I. 989 = RMNy 3030) C3r.

⁶³ Tolnai, 1664. 30. p.

Stílus és nyilvánosság

„No hát Haza fia, Urak, Nagy rendek, Nemessek, köz népek...” – szólítja meg közönségét Tolnai az oktató haszon kezdetén.⁶⁴ A prédikáció tényleges hallgatóságát a főrendek alkották, akiket a szövegben többször is közvetlenül, második személyben szólít meg a szerző. A köznép ugyanakkor inkább virtuális közönségként szerepel, róluk csak szó esik időről időre, harmadik személyben. A két réteg között elhelyezkedő nemeseket ugyan többször is megszólítja Tolnai, de jobbra csak általánosságban: hallgatóként biztosan nem sok köznemes volt jelen a radnóti udvarban, rájuk jobbra a nyomtatott változat olvasójaként számíthatott a szerző.⁶⁵

A szöveg nyelvi jellemzői arra utalnak, hogy Tolnai szándékai szerint széles közönséghez kívánt szólni. A prédikáció rendkívül jól átgondolt, világos szerkezetű, gördülékeny nyelvi megformálása pedig könnyen befogadható, sőt kimondottan élvezetes olvasmányvá teszi. A hallgatók, olvasók figyelmének fenntartását tudatosan és kimért módon alkalmazott stílári eszközök segítik.

Amellett, hogy Tolnai stílusa általában egyszerű és letisztult, kerüli a díszítményeket és többszörösen összetett mondatokat, helyenként remekül szerkesztett körmondatokkal találkozunk. A Nehemiás megindultságáról szóló tömör bibliai textust például így bővítette költői erejű képpé: „*Néhemiás halván Istene dicsőssége meg-gátolodását, s' édes vére s' Nemzete el-tapodtatását, szívében meg-indulván, Istene és Nemzete buzgo szerelme csaknem meg-emészt, semmiképpen magát meg nem tartoztathattya, hanem romlott Hazáját, gyaláztatban forgo Népét, és Istene el-romladozott Jerusalemet, le-ülvén zokogva sirattya, sok napokon és étszakákon szemei csatornákká válván, könyhullatásának zápor eszejét testének földére hullattya, éjjeli s' nappali siralmival ruháját és nyoszolyáját ásztattya, annyira hogy a' nagy keserűség és szívbéli epedség orczáját meg-hervasztya és változtattya, Nehem. 1. v. 4. és 2. v. 2, 3.*”⁶⁶ Szintén művészi igénnyel fejlesztette novellisztikus betété annak leírását, amikor Nehemiás a király társaságát keresi és hozzá folyamodik kérésével.⁶⁷

Másutt tömörségükben is nagyon plasztikus és megragadó hasonlatokra bukkanunk: „*Nem különben mint a' téj a' tűznél forrásra jutván, a' fazékban meg nem maradhat, hanem sietséggel fel-emelkedvén*

⁶⁴ Tolnai, 1664. 13. p.

⁶⁵ Vö. Báthori Mihály prédikációskötetének virtuális és tényleges közönségére: *Luffy Katalin*: Nemzeti propaganda és publicisztika változatai a XVII. századi Erdélyben. Báthori Mihály Hangos Trombitája. In: Devóciók, történelmek, identitások. Szerk.: Gábor Csilla. Scientia Kiadó, Kolozsvár, 2004. (Sapientia Könyvek, 26.) 113-121. p.

⁶⁶ Tolnai, 1664. 16. p.

⁶⁷ Tolnai, 1664. 18. p.

*fazéka száján ki-foly: így ezeknek lelki tejek, az az Jerusalemekhez valo nagy indulattyok, szerelmeknem tüzeitül forrásra jutván, testöknek föld edényében, (Másod Cor. 5. v. 1.[!]) fazékában meg nem tér; hanem hirtelenséggel meg-indulván nagy kiáltással szájokon ki-forr: Kellyünk-fel és építsük-meg.*⁷⁶⁸

A művészi megoldások mellett persze nem egyszer közhelyekkel, nagyon gyakran használt frázisokkal is találkozunk a szövegben. A haza iránti odaadásra például így int Tolnai: „Mert minket Hazánk, nem mások javára, se maga ártalmára, sőt inkább javára s’ hasznára szüle.”⁷⁶⁹ Hasonló formában bukkant fel ez a fordulat néhány évvel korábban Czeglédi Istvánnál: „Az Ember sem magának született, mert másképpen nem volna Társalkodó-Állat. Mások javára köszönt-bé e’ Világra. A’ mi Szegény Hazánk s-Edes Barátink oltalmazásokért, születünk egyikért.”⁷⁷⁰ Később Cserei Mihálynál is feltűnt ez a frázis: „nem magunknak, hanem Istennek, hazánknak, s a közönséges jónak születünk...”⁷⁷¹ Az emberek Isten előtti egyenlőségét szintén közkeletű képpel bizonyítja Tolnai: „Tud-meg, hogy mezitelen jöttél-ki anyád méhéből, földből lettél, viszont földé kell lenned.”⁷⁷² Ugyanez a fordulat így hangzik később Csúzi Cseh Jakabnál: „Szintén olyan setétségben s undokságban hever anyaméhében a nemes, mint a paraszt.”⁷⁷³

Az érvelést helyenként közkeletű szólások és szállóigék illusztrálják – így például „a’ Politicusok” mondása („azok árnyékát meg ne vessétek, a’ kiknek árnyékokban lehet kicsiny pihenéstek”) vagy egy boroszlói ház homlokzatán olvasható felirat („Felix civitas, quae tempore pacis cogitat de bello”).⁷⁷⁴ Történeti példákkal viszont – a puritán szerzők többségéhez hasonlóan – nemigen él,⁷⁷⁵ és kortörténeti utalás is mindössze egyszer fordul elő a szövegben: a hamis barátok „még magok és Hazájok kárával-is jo és szent igyekezeteteket meg-akadályoztatni képesek. Példák lehetnek erre a’ Hiberniai, Galliai, Cseh, Morva, és egyéb országi persecutiok, mellyekről azoknak le-iroi bővön irtanak, azokat olvassátok-meg.”⁷⁷⁶

⁶⁸ Tolnai, 1664. 7. p.

⁶⁹ Tolnai, 1664. 7. p.

⁷⁰ Czeglédi, 1661. E3r.

⁷¹ Cserei Mihály: *Compendium theologicum*. Id.: Molnár, 1994. 109. p.

⁷² Tolnai, 1664. 31. p.

⁷³ Csúzi Cseh Jakab: Edom ostroma. Id.: *Petrőczy Éva*: Fél-szentek és fél-poéták. Epizódok a magyar és angolszász puritanizmus irodalmából. Balassi, Bp., [2002.] (Régi Magyar Könyvtár. Tanulmányok, 5.) 14. p.

⁷⁴ Tolnai, 1664. 18., 23. p.

⁷⁵ Tolnai, 1664. 19., 23. p.

⁷⁶ Tolnai, 1664. 19. p.

Összefoglalás

Tolnai F. István prédikációja igen összetett és képlékeny helyzetben született. Erdélynek hosszú távon rendeznie kellett a viszonyát a bécsi udvarral és a Portával, emellett nem kevésbé égető kérdés volt a fejedelmi hatalom megerősítése, a súlyos belső konfliktusok elsimítása, és nem várhatott a háborús pusztítások számba vétele, az újjáépítés és a gazdasági konszolidáció sem.

Tolnai ezekhez a kérdésekhez két, egymással szorosan összefüggő érvmenettel szolt hozzá. A textus megválasztása, valamint az *Utak Es Modok* című rész külpolitikai fejtegetései elsősorban Apafi fejedelem legitimációját támasztották alá és a török függőség vállalását indokolták. Az organikus szemlélet és a nemességgel szemben fel-felbukkanó kritika ugyanakkor a közrend helyreállítását, a társadalom békéjének biztosítását, és egy kiegyensúlyozottabb, igazságosabb rend kialakítását szolgálta az újrendezendő viszonyok között.

Talán az aktuális beszédhelyzetből, talán Tolnai habitusából és személyes meggyőződéséből adódott, hogy társadalombírálata általában a nemességhez szóló intésekben, figyelmeztetésekben merült ki, a szociális bűnök ostromozása csak közvetetten, a feudális rend megkérdőjelezése pedig egyáltalán nem került szóba. Elvi szinten ugyanakkor Tolnai következetesen a nemzet tagjainak együvé tartozását, egymásra utaltságát hangsúlyozta, és a társadalmi hierarchia értékeslegessége mellett foglalt állást. A gondolatmenet lényege nem több és nem kevesebb, mint hogy a „haza békessége” a „szép megegyezésen”, a társadalmi és a politikai integráción áll vagy bukik.

Tolnai prédikációjának nem az érvkészlet újszerűsége, a szerzői invenció, a hangvétel vagy a kritika élessége adja meg jelentőségét. Sokkal inkább az organikus szemlélet átgondolt rendszerként való kidolgozása és kritikai használata, valamint Apafi legitimációjának alátámasztása biztosít számára fontos helyet a magyar politikai gondolkodás történetében.